

Zuxra KABULOVA,
O'zbekiston Milliy Universiteti tayanch doktoranti,
E-mail:zuxrakabulova@gmail.com
Tel:(99) 489 42 52

Guliston Davlat Universiteti dotsenti, t.f.n. O'.Erbo'tayeva taqrizi asosida

THE EMERGENCE OF SPECIAL EDUCATION IN UZBEKISTAN (IN THE CASE OF BLIND CHILDREN)

Annotation

This article uses the example of teaching blind children to study the formation of special education, in particular the history of special education in Uzbekistan. Information is presented about the purpose, content, objectives, methods and features of teaching blind children. The initial organization of education for the blind, methods of teaching, developmental programs and means are reflected. The process of historical development of education for the blind, the work of teachers and educators who showed dedication in solving their problems are also explained.

Key words: Special education, teaching blind children, children's pedagogy, teacher, uncial, Braille, V. Gayuy, L.I. Novoselova, Yu. Okhunboboev.

ПОЯВЛЕНИЕ СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ (В СЛУЧАЕ СЛЕПЫХ ДЕТЕЙ)

Аннотация

В данной статье на примере обучения слепых детей изучено становление специального образования, в частности история специального образования в Узбекистане. Представлена информация о цели, содержании, задачах, методах и особенностях обучения слепых детей. Отражены первоначальная организация образования слепых, методы его обучения, развивающие программы и средства. Также объяснен процесс исторического развития образования слепых, работа педагогов и педагогов, проявивших самоотверженность в решении своих проблем.

Ключевые слова: Специальное образование, обучение слепых детей, детская педагогика, педагог, унциал, шрифт Брайля, В. Гаюи, Л.И. Новоселова, Ю. Охунбобоев.

O'ZBEKISTONDA MAXSUS TA'LIMNING VUJUDGA KELISHI (KO'ZI OJIZ BOLALAR MISOLIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqolada maxsus ta'limning vujudga kelishi xususan, O'zbekistonda maxsus ta'lim tarixi ko'zi ojiz bolalar ta'limi misolida tadqiq etildi. Ko'zi ojiz bolalar ta'lim- tarbiyasi maqsadi, mazmuni, vazifalari, usullari va xususiylari uni tashkil etish bilan bog'liq ma'lumotlar keltirilgan. Ko'zi ojizlar ta'limining dastlabki tashkil etilishi, uni o'qitish usullari rivojlanish dastur va vositalari aks ettirilgan. Shuningdek, ko'zi ojizlar ta'lim-tarbiyasi tarixiy rivojlanishi jarayoni, muammolari ularning bartafar etishda fidoiylik ko'rsatgan tiflopedagog va pedagoglar amalga oshirgan ishlari talqin etilgan.

Kalit so'zlar: Maxsus ta'lim, ko'zi ojiz bolalar ta'limi, tiflopedagogika, pedagog, uncial, brayl yozuvi, V.Gayuy, L.I. Novoselova, Y.Oxunboboev.

Kirish. Hayotda yashar ekanmiz, borliq, atrof-muhit bilan munosabatda bo'lamiz, turli insonlar bilan muloqotga kirishmiz, o'ziga xos hayotiy muammo va kamchiliklarga duch kelganda ba'zan nimalardandir norozi holda nolymiz, ammo tabiatning go'zal ne'matlarini to'liq ko'rib undan bahramand bo'lib yashashning o'zi ham baxt ekanligini goho unutib qo'yamiz. Shunday insonlar borki, ular borliqni ko'rmasda qalban his qilib, kuchli tafakkur hamda tasavvur orqali borliqdagi narsalarni anglashga harakat qiladi. Bunday imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan ustozlar shogirdlarini orzular sari intilib, ertangi yaxshi kunlarga ishonishga, dunyoni tafakkur va tasavvur bilan anglashga ko'mak beruvchi fidoyilar deb atash mumkin.

BMT ning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning xalqaro standartlari shuningdek, "nogiron" so'zi o'rimga "imkoniyati cheklangan" yoki "nogironligi bo'lgan shaxslar" foydalanishni nazarda tutuvchi "Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risida" gi Qonun yurtimizda yuqoridagi toifaga mansub shaxslarning huquq mafaatlari ifodalashga xizmat qiladi[1].

Tadqiqotimiz aynan shunday, imkoniyati cheklangan ko'zi ojiz bolalar ta'limi tarixi haqida, bu borada so'z borar ekan bugungi kunda, imkoniyati cheklangan insonlarning manfaatlarini himoya qilish, ularning ijtimoiy moslashuvi va reabilitatsiyasiga ko'mak berishga qaratilgan davlat va jamoat tuzilmalari faoliyat yuritmoqda. Nogironligi mavjud insonlar uchun maxsus maktab-internatlari tashkil etilgan. Ulardan 12 tasida 3 ming nafardan ortiq ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilar tahsil oladi. Bunday maktablarning faoliyat yuritishi nogironlarning tarbiyasi, umumta'lim va kasb-hunarga o'rgatish, keyinchalik esa ularning ishga joylashishiga ko'mak beradi.

Aynan, O'zbekistonda ta'lim tizimi negizida maxsus ta'limning vujudga kelishi va ko'zi ojiz bolalar ta'limi-tarbiyasi maqsadi, mazmuni, vazifalari, xususiyatlari uni rivojlanib, takomillashib borishi jarayonlarini tadqiq etish barobarida bu muammoning kam o'rganilganligi hamda shu tizim vakili sifatida ko'zi ojizlar ta'limida yaratilayotgan shart-sharoitlar, imkoniyatlar bilan birgalikda yechimini kutayotgan muammolar ham yo'q emas. Shuningdek jahon miqyosida ko'zi ojizlar ta'limi imkoniyat va ilg'or, innovatsion yangiliklarini maqbul elementlarini o'rganish masalalarini ham nazarda tutganmiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tiflopedagogika fani Yevropa davlatlarida, xususan, Fransiyada XVII asrda rivojlanadi. Bu fanning asoschisi fransuz pedagogi V.Gayuy bo'lib, u Parij shahrida 1784 yilda hukumat yoki biror xayriya tashkilotini yordamisiz o'z shaxsiy mablag'iga uyida ko'zi ojizlar uchun maxsus maktab tashkil qiladi. U maxsus alifbo ishlab chiqib, harflari bir unsiya uzunlikda bo'lganligi uchun "Unzial"deb ataladi. Unzial qalin zich qog'ozga bo'rttirib, tushirilgan bo'lib, ko'zi ojizlarni o'qishga o'rgatish va ular uchun kitob chop etish imkonini berdi[2].

1920 yil iyun oyida PSFSR xalq maorifi komissariyati bolalar orasida nuqsonlikka qarshi kurashga bag'ishlangan I Butunrossiya syezdi chaqirdi. Syezda bolalar o'rtasida uchraydigan nuqsonlikka qarshi kurash, maxsus muassasalar ochish, mutaxassislar tayyorlash masalalariga tegishli qarorlar qabul qilindi. Natijada, tashabbuskor L.I. Novoselovanning harakatlari bilan 1920 yilda Toshkentda 15 nafar o'quvchisi bo'lgan ko'r va karlar muassasasi ochilib, keyinchalik u nuqsonli bolalar Toshkent maktabiga aylantirildi.

Ko'zi ojiz bolalarning maktab-internatlar 1920 yil turli kasallik nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun dastlabki maktab ochilgan edi. Asli harbiy vrach hisoblangan Kalman Xorvat mazkur maktab nashkilotchilaridan biri bo'lib, shu maktabning birinchi mudiri

hisoblanadi. U bilan mehnat qilgan L.I.Novoselova, A.A.Kozlova, A.Bekchurova, V.V.Gulina, X.Kamoliddinova o'z ishining ustasi va fidoyisi edilar[3].

1929 yili fidoyi rahbar Yo'ldosh Oxunboboyevning bevosita ishtirokida maktabdagi ko'zi ojiz ENB bolalarni ajratib o'qitish tashkil qilindi. Ko'zi ojiz bolalar internat-maktabining tarixi shu yillardan boshlangan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

1930-1931 o'quv yillarida maktabga mahalliy millatga mansub bolalar qabul qilindi. Unda ritmika va ashulla darsi joriy etilib, unga N.I.Davidova rahbarlik qilgan. Shu o'quv yilida o'zbek sinifi tashkil etilib, unda A.Bekchurova dars bera boshladi. Musiqiy ta'lim majburiy hisoblanar edi. Shuningdek, mehnat ta'limi hammavjud bo'lib, ritkotaj-to'qish va qil-cho'tka ustaxonalariga L.I.Novoselova va I.V.Melnikovalar boshchilik qilgan.

Urush yillarida Rossiya, Belorussiya, Ukrainadan evakuatsiya qilingan bolalar hisobiga maktab o'quvchilari soni keskin darajada ortib, 200 nafarga yetdi.

1959 yili maktab o'quvchilari soni 160 nafar bo'lgan bo'lsa, 1968-1969 o'quv yilida 280 nafarga yetdi. 1970 yilda o'quv binosiyotoqxona, oshxona, o'quv-ishlab chiqarish ustaxonalarini o'z ichiga olgan zamonaviy bino qad rostladi. Bu o'quv dargohini rivojlanishiga D.A.Muxiddinov, T.Ahmedova, R.Sh.Shomaxmudova, M.N.Xo'jayeva, A.M.Mannonov, S.A. Gelman, P.I.Borisov, P.A.Solobodiriyev, V.S.Sinovkina, A.F.O'rmonova, A.B.Samatova va boshqa pedagoglarning o'zlarining salmoqli hissalarini qo'shdilar.

Tadqiqot metodologiyasi. Manbalar guvohlik berishicha, maxsus ta'lim va pedagogika sohasi tarixiga nazar tashlasak, O'zbekiston hududida 1920 yilga qadar ko'zga ko'rinarli bir ijobiy ish qilinmagan. Shu nuqtai nazardan qarasaq bu davrda O'rta Osiyo respublikalarida bu borada olib borilgan ishlar va bu sohada faoliyat olib borgan shaxslar bevosita bizning hududimizda maxsus ta'lim rivoji uchun o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsata olgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Ammo bu davrda Rossiya hududida nuqsonlilar ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi xususiy mazmundagi sinflar hamda xayriya jamiyatlari bo'lganligi ma'lum. [4].

1920 yillarda rivojlana boshlaganligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, ko'rlar, karlar, aqli zaiflar, nutqida nuqsoni bor bolalar uchun maxsus, alohida maktablar ochila boshlandi.

Urushdan keyingi davrdagi statistik ma'lumotlarga ko'ra, respublika maorif vazirligi "Kar, soqov va ko'r bolalarning umumiy ta'limini ta'minlash choralari to'g'risi" da qaror qabul qilinganligi munosabati bilan bu toifa nuqsonlar uchun, shuningdek, katta yoshdagi bunday nuqsonli bolalar uchun maxsus maktab-internatlar soni ancha kengaydi. Agar 1960-1961 o'quv yilida O'zbekistonda 20 ta maxsus maktablar bo'lsa, 1973-1974 o'quv yilida ularning soni 43 taga yetdi, tarbiyalanuvchilari soni 9000 dan ortib ketdi.

O'zbekistonda maxsus maktablar uchun oliy ma'lumotli defektologlar tayyorlash masalasi 1967 yilda O'rta Osiyo birinchi bo'lib boshlangan. Bunda dastlab, Nizomiy nomli pedagogika institutining pedagogika va psixologiya fakulteti qoshida, hozirda esa u mustaqil bu mutaxassislarni tayyorlamogda. Yuqoridagi ma'lumotlarga tayanib, 1920 yillardan O'zbekistonda ko'zi ojizlar, sust eshituvchilar, aqli zaiflar va boshqa nuqsonlilarga sifat jihatdan yangi ijtimoiy tarbiya tizimi tashkil etilganligini anglash mumkin.

Ko'zi ojizlar maktabida umumta'lim maktablarining Brayl sistemasi bo'yicha nashr etilgan darslik va qo'llanmalar ishlatiladi. Ko'zi xira ko'radigan bolalar uchun yirik harflar bilan nashr etilgan darsliklar asosida faoliyat yuritiladi va maxsus chiziqli daftarlar ishlatiladi.

Ko'zi ojiz bolalar uchun tashkil etilgan maktab-internatda bolalar 12 yil ichida 8 yillik umumiy ta'lim maktabi dasturini o'zlashtiradilar. So'ngra kechki maxsus maktablarda o'qishni davom ettirishlari mumkin bo'lgan.

Tahlil va natijalar. Tiflopedagogikaning eng asosiy vazifasi ko'zi ojiz bolalardagi to'laqonli bo'lmagan ko'rish funksiyalaridan foydalanish va ta'lim jarayonida ularni rivojlantirish va ko'rish darajasini pasayib ketishini oldini olish uchun shart-sharoitlar yaratib berish, ruhiy va jismoniy nuqsonlarning oldini olish uchun maxsus yo'naltirilgan, sog'liqni tiklashga qaratilgan pedagogik ishlarni olib borishdan iboratdir.

Avval Yevropa va AQSHda ko'zi ojizlarni o'qishga va hunarga o'rgatish ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashga katta e'tibor qaratildi. Bu jarayon asta-sekinlik bilan Rossiyaga u irqali Sharqqa tamon yo'nala boshladi [5].

Rossiyaning Sankt-Peterburg shahrida dastlab XIX asrning 70-yillarida tizimli ravishda ko'zi ojiz bolalarni o'qitishga e'tibor qaratilgan. Bu amaliy ishlarda ham fransuz tiflopedagogi Valentin Gayuning faolligi natijasida 1807 yil Peterburg shahrida ko'zi ojiz bolalar uchun maktab ochiladi.

Rossiya imperiyasi 1897 yildagi aholini ro'yhatga olish ma'lumotlariga asosan Rossiyadagi ko'zi ojizlar miqdori va tarkibi haqidagi dalillarga tayanadigan bo'lsak, O'rta Osiyoda ko'zi ojizlik ko'p tarqalgan, chunki Kaspiy orti viloyatlarida 100 ming kishiga 306 nafar ko'zi ojiz to'g'ri keladi. Bu esa, Turkiston general-gubernatorligining boshqa viloyatlarida (100000-67, 100 000-77 nafargacha yetganini bu butun general-gubernatorlikni olib qaraganda 100000-87-137 nafarni tashkil qilgan. O'rta Osiyoda ko'zi ojizlik ayollarga nisbatan erkaklarda ko'p tarqalgan bo'lib, 26 ta tuman va 6 ta viloyatni o'z ichiga olgan[6].

Ko'zi ojizlar ta'lim-tarbiyasi borasida Toshkentdagi Yo'ldosh Oxunboboyev nomli ko'zi ojizlar maktab-internati qoshidagi maktabgacha yoshdagi ko'zi ojiz bolalar tarbiya guruhiham mavjud bo'lgan. Ushbu tarbiya guruhi 1973-1974 o'quv yilida o'z faoliyatini boshlagan.

Maktabgacha ta'lim muassasalarini tamomlagan ko'zi ojiz bolalar o'rta-maxsus ta'limni olishlari uchun ko'zi ojiz bolalar maxsus maktab-internatlarida o'qiy boshlaydilar. Ko'zi ojiz bolalar maxsus maktab-internatlarida ta'lim 3 bosqichda amalga oshiriladi:

Boshlang'ich ta'lim 1-4 sinflar

Asosiy va to'liqsiz ta'lim 5-9 sinflar

To'liqsiz o'rta ta'limning davomi sifatida 5-9 sinf o'quv dasturini maxsus tasdiqlangan, kengaytirilgan, tasavvur hosil qilishda qiyin bo'lgan fan va mavzularni chuqur o'zlashtiradi.

Internat maktabning tashkil topish yillari juda og'ir yillar edi. Maktab tashkilotchilari bolalarni qabul qilish haqida e'lon berar va ota-onalar o'rtasida tushuntirish ishlarini Toshkentdan to'rtinchi viloyatgacha bo'lgan masofada olib borishga to'g'ri kelgan.

Xulosa va takliflar. O'rganilgan manbalarga tayanib shuni aytish mumkinki, O'zbekiston talim tizimi negizida maxsus ta'limning vujudga keldi. Bu boradagi faoliyatning boshlanishi turli manbalarda turlicha berilganligini guvohio bo'lamiz. Masalan, ko'zi ojizlar uchun maxsus maktablar dastlab Fransiyada, so'ngra Germaniya, Avstriya, Angliya, Amerika kabi davlatlarda faoliyat yuritgan. Rossiyada bunday maktab Peterburg shahrida 1807 yilda tashkil qilingan bo'lsa, O'zbekistonda esa 1922 yil Toshkentda ochilgan deb ta'kidlanadi.[7].

Yana bir ma'lumotda, ko'zi ojiz bolalarning maktab-internatlar 1920 yil turli kasallik nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun dastlabki maktab ochilganligi hamda asli harbiy vrach hisoblangan Kalman Xorvat mazkur maktab tashkilotchilaridan biri bo'lib, shu

maktabning birinchi mudiri hisoblanadi. U bilan mehnat qilgan L.I.Novoselova, A.A.Kozlova, A.Bekchurova, V.V.Gulina, X.Kamoliddinova o'z ishining ustasi va fidoiysi edilar deyilgan[8].

Eng ko'p uchraydigan ma'lumotlarga tayanadigan bo'lsak, maxsus ta'lim tarixi 1920 yillarda vujudga kelib, aynan ko'zi ojiz bolalar ta'limi tarixi esa, 1929 yili fidoiy rahbar Yo'ldosh Oxunboboyevning bevosita ishtirokida maktabdagi ko'zi ojiz ENB bolalarni ajratib o'qitish tashkil qilinganligi hamda ko'zi ojiz bolalar internat-maktabining tarixi shu yillardan boshlangan desak, mubolag'a bo'lmaydi. Maktab Parkent ko'chasidagi 6-uyda tashkil qilingan edi. Internat-maktabning yotoqxona va yordamchi xo'jalik xonalari bitta binoda joylashgan edi. Maktabga Nozimova Antonina Aleksandrovna direktor etib tayinlanadi. Y.I.Kozlova, M.B.Pilkunova, A.Bekchurova kabi pedagoglar o'uvchilar o'rtasida katta shuxrat va obro'-e'tibor qozonishgan. Dastlab maktabda 20 nafar o'quvchi tahsil olgan, ularning aksariyati yuqori sinf yoshida bo'lgan. 1929 yilning avgustida maktab yoshidagi o'quvchilar internatga qabul qilingan, shu bilan birga maktab yoshidan o'tgan o'smirlar ishga joylashtirilgach, o'quvchilar soni 30 nafarni tashkil etgan.

Xuddi shunday maktab 1953 yilda Buxoro shahrida, 1954 yilda Xiva shahrida, 1955 yilda Asaka shahrida, 1961 yilning avgust oyida Samarqand viloyati Jomboy tumanida, 1965 yilda Namangan viloyati Kosonsoy shahrida, 1992 yilda Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahrida, 2000 yilda Farg'ona viloyatida, 2001 yilda Qoraqalpog'iston Respublikasida, 2005 yil 2 sentabrda Jizzax shahrida, 2022 yilda Sirdaryo viloyatida ochilgan. Endilikda ushbu maktablarning nomlari ham, u yerdagi ta'lim va tarbiya ham zamonaviy va o'zgacha.

Jumladan, 2022 yil 18 apreldagi "Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta'lim sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-209-sonli qaroriga asosan: Ichki ishlar vazirligi hamda Xalq ta'limi vazirligining ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarni Ichki ishlar vazirligiga birlashtirish hamda ularni "Nurli maskan" ixtisoslashtirilgan maktab-internatlari (keying o'rinlarda-"Nurli maskan" maktablari deb nomlash to'g'risidagi taklifga rozilik berilsin.

Belgilansinki, Ichki ishlar vazirligi "Nurli maskan" maktablariga ma'sullarni birlashtirgan holda:

Sifatli ta'lim va tarbiya berishga ularning maishiy sharoitlarini yaxshilashga, shuningdek o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda intellektual, jismoniy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga;

O'quvchilarning jismoniy imkoniyatlaridan kelib chiqib, ularni sog'lom, ma'nan yetuk inson qilib tarbiyalashga hamda dunyoqarashini shakllantirish, sport turlariga qiziqtirish va jalb etishga;

O'quvchilarning vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantiruvchi madaniy-ma'rifiy tadbirlarini tashkil etishga doimiy ravishda ko'maklashadi[9].

O'rganilayotgan mavzu yuzasidan kelgusida ko'zi ojizlar ta'limi yuzasidan O'zbekistonda hozirgi kunda olib borilayotgan islohotlar va ularning samaralari, o'qitish jarayonlari, ta'lim oluvchilarning bevosita hayoti, erishgan yutuqlari, bu sohada o'z yechimini kutayotgan masalalar, jahon miqyosida soha rivoji kabi jihatlarni o'rganishni maqsad qildik.

ADABIYOTLAR

1. PQ-209-sonli "Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta'lim sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 1-bandi, 2022 yil 18 aprel, www.lex.uz
2. Nabiyeva G.A. (2021).Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiya olishlari. Scientific progress, 1(5).
3. K.Q.Mamedov, M.I.Soatov, P.M.Po'latova Oligofreno – pedagogika asoslari. ---T.: O'qituvchi. -1994. 4-7 betlar
4. S.Dangalov, Tiflopedagogika tarixi va uning ahamiyati, Toshkent -2010, 15-26 betlar
5. M.U.Xamidova. Maxsus pedagogika.-T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2018, 6-7 betlar
6. N.T.Yaqubova, Maxsus pedagogika va tiflopedagogika , ma'ruzalar matni, T-2002
7. D.Sultonova, Tiflopedagogika, ma'ruzalar matni T-2005
8. Astanova Z.T. Valentin Gayui –ko'zi ojizlar ta'lim-tarbiyasining asoschisi//International journal of scientific researchers .2023.№1.-B 166-169 [7].
9. K.Q Mamedov va b. Maxsus psixologiya. Tiflopsixologiya.I-II qism, Toshkent,2001, III-qism, Toshkent,2002.-32 b
10. Zohiriy P.H.Z.Q. (2021) Inklyuziv ta'limda nogiron bolalarni o'qitish va tarbiyalash muammolari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences,1(1)